
CRNOJEVIĆI I PETROVIĆI

Marijan Mašo Miljić

Crnojevićima, kako dinastiji u cjelini tako i njenim vladarima ponaosob, pripada izuzetno mjesto u ukupnoj crnogorskoj povjesnici, sudbini i budućnosti crnogorskoga naroda i države. U crnogorskom nacionalnom *panteonu* oni su, voljom istorije, svojim državotvornim djelom, duhovnom i kulturnom misijom dobili centralno mjesto.

U istom tom panteonu istaknuto mjesto zaslužili su i Petrovići, glavarska kuća koja je dala mitropolita Danila Šćepčeva, čiji je izbor pozdravio Opšternogorski zbor horskim klicanjem: „U dobri čas, i srećan nam bio!“ On je došao u sudbonosnome momentu po opstanak Crne Gore i, u simboličkom smislu, učinio pregnuće slično onome Petra Velikoga za carsku Rusiju. Postavio je temelje novovjekovnoj Crnoj Gori, postao rodonačelnik posljednje crnogorske vladajuće dinastije, u Rusiji je našao novu zaštitnicu i pokroviteljicu, ali nije prekidao veze ni s Mletačkom republikom. Stupanje Danila Šćepčeva na stolicu crnogorskih vladika označilo je u mnogo čemu novu epohu u istoriji Crne Gore i za više od dvjesto godina, u dramatičnim vremenima, uticalo na opstanak, sudbinu i budućnost „Zemlje crnih brda“, baštineći manje-više ranije istorijsko, kulturno i državno-pravno nasljeđe.

Crnojevići su, u crnogorskoj povjesnici treća po redu izvorna dinastija, učinili mnogo za crnogorsko nacionalno i državno biće: oni su u drugoj polovini XV vijeka u teškom vremenu, ukliješteni između otomanskoga Istoka i katoličkoga Zapada, bili sudbomosna karika koja je odigrala veliku ulogu u ontološkom opstanaku naroda i države, slavi njihova imena i evropskoj budućnosti.

Iako su crnogorski narod i država nastali u ranome srednjem vijeku, na autentičnoj i autohtonoj slovenskoj osnovi, u doba dinastije Vojislavljevića kasnije su, u periodu dominacije srpske dinastije Nemanjića, koja je trajala skoro dva stoljeća, uprkos nekoj vrsti autonomije i stalnome otporu, bili su izloženi hazarskoj asimilaciji i potiranju dukljanskoga identiteta, u čemu je pored države posebno istrajavala Srpska crkva.

Nakon osamostaljivanja Duklje/Zete u doba Balšića došlo je ne samo do državne već i do nacionalne obnove, ali je duga srpska vladavina ostavila trajne posljedice. Tako je sve više čiljelo i gubilo se šećanje na doba Vojislavljevića, prepokrivano dukljansko-zetsko nasljeđe, ali je do obnove narodnoga i državnoga identiteta ipak došlo, naravno u novim vremenima i uslovima.

Srpska crkva, koja se od vremena posljednjih Balšića nanovo ustalila, čak u periodima samostalnosti Zetske episkopije, kasnije Cetinjske odnosno Crnogorske mitropolije, bila je preko pravoslavlja i šećanja na „izgubljeno carstvo“ nosilac i misionar nametnute srpske svijesti. Međutim, u doba Crnojevića taj uticaj nije bio tako snažan zato što je ojačala moć crnogorske države i zato što je Srpska patrijaršija, prvi put, ukinuta 1459. s padom Srpske despotovine.

I, zaista, u periodu Crnojevića došlo je, iako se Zeta odnosno Crna Gora nalazila u procijepu između Mletačke republike i moćnog Otomanskog carstva, do još snažnije obnove, državne i kulturne, čija je kruna ulazak u „Gutenbergovu galaksiju“ preko štamparije obodsko-cetinjske i izuzetno lijepih prvotipnih izdanja. Ispostavilo se da je to bila prva državna štamparija i prva kod Južnih Slovena.

Nakon prinudnoga i tragičnoga odlaska Đurđa Crnojevića iz Crne Gore, posljednjega vladajućeg gospodara iz te znamenite dinastije, i pada zemlje pod otomansku vlast (1496. odnosno 1499), ostalo je vrlo živo šecanje na Crnojeviće i njihovo ukupno nasljeđe, što se vidi po brojnim toponimima, po spomenicima kulture – duhovnim i materijalnim, po snažnoj ukorijenjenosti u narodnome pamćenju i predanju, u anegdotama u narodnim pjesmama, zapisima i dokumentima.

Crnojevića epoha na neki način traje sve do rušenja njihova Dvorca (prije 1646) i Manastira (1692) na Cetinju.

U jednom izvještaju stoji kako se „još vide ruševine palate gospodara Crne Gore“. Ne zna se pouzdano kad je i kako stradao taj izuzetni spomenik arhitekture, o čijoj ljepoti i veličini svjedoči gravira u cetinjskome Oktoihu prvoglasniku iz 1494. godine. Ivan Crnojević je dvorac, u kome je bila njegova rezidencija, podigao 1482. godine.

Manastir Crnojevića sagrađen je 1484. a porušen 1692. u pohodu skadarskoga paše Sulejmana Bušatlije, kad su ga lagumali Mlečani, povlačeći se ispred Turaka.¹ Tada su izgleda i stradali i ostaci Crnojevića štamparija.

Rušenje Cetinjskoga manastira je označilo kraj Crnojevića epohe i vladavine vladika iz raznih plemena. Nakon Save Kaluđerovića Očinića na čelo Cetinjske mitropolije i za vladiku crnogorskoga izabran je Danilo Šćepčev Petrović, koji se smatra inspiratorom i vođom crnogorske nacionalne revolucije i začetnikom nove Crne Gore pod upravom Petrovića. Petrovići su dali *pet* vladika i *dva* svjetovna gospodara.

¹ U pismu vladike Vasilija Svetome sinodu Ruske crkve, u kome se navodi da poklanja *Psaltir* iz Crnojevića štamparije, stoji: „Ta je štamparija uništena kada su Venecijanci (još prije sedamdeset godina) molili naše Crnogorce da im dozvole da preko Crne Gore izvrše napad na Tursku zemlju“. Tada je i manastir stradao od mine (laguma) koji su Mlečani tajno postavili. – Dr Radoslav Raspopović, *Jedan arhivski dokument o sudbini štamparije Crnojevića nakon pada Zete pod tursku vlast*, Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore. Nova serija, knj. 5, Cetinje 2009, str. 15-16.

Vladika Danilo je, iz pepela, novi manastir zasnovao na lokality bivšega Crnojevića dvorca. Za njega je upotrijebljen materijal (tesani kamen, fragmenti heraldike i plastike itd.) i s dvorca i s manastira. Novi Cetinjski manastir je sasvim novo zdanje. U odnosu na raniji Cetinjski manastir (Crnojevića), ovaj vladike Danila, koji su dograđivali njegovi nasljednici, pri Orlovu kršu, mnogo je skromnije veličine i izgleda u odnosu na raniji, bez obzira na to što su u njega ugrađeni renesansni fragmenti s prethodnoga. I taj Cetinjski manastir Turci su tri puta spaljivali i rušili.

Odnos Petrovića prema dinastiji Crnojević je vrlo složen i raznolik, tako da bi zahtijevao analitičniju, podrobniju i znatno širu obradu.

On se može posmatrati na nekoliko nivoa i s više aspekata: historiografskoga, državnopravnoga, graditeljsko-arhitekturnoga, duhovnoga, crkvenoga, književno-umjetničkoga, etnografskoga, geografskoga, onomastičkoga, jezičkoga itd. Svaki od tih segmenata zahtijevao bi zasebnu obradu.

Kao što je poznato o Crnojevićima prvi piše vladika Vasilije Petrović, rodonačelnik crnogorske historiografije i pisac prve *istorije Crne Gore (Istorija o Černoj Gori)*, publikovane u Moskvi 1754. godine.²

Oslanjajući se na dostupne izvore, stare ljetopise i narodno predanje, Mavra Orbina i cetinjske tragove prošlosti, vladika Vasilije je prvi formirao istorijsku sliku o Crnojevićima, istina ne bez grešaka i zabluda, što su njegovi nastavljači preuzimali a neki to klupko uspjeli i da zamrse, naročito kad se radi o rodoslovu te dinastije.

U tome smislu i kod Petra I i kasnijih istoriopolisaca „patriotske škole“, iliti dvorske historiografije, o Crnojevićima je pisano u sprezi tradicije i istorije, legendi i istorijske stvarnosti.

² История о Черной Горы, Москва 1754.

Osnovna greška vladike Vasilija, a to je i intencija narodne mašte, da porijeklo Crnojevića izvodi od Balšića i, valjda, tako održi kontinuitet s prethodnom dinastijom. Međutim, kritička historiografija je to odavno odbacila.

Po Vasiliju, Balša (Baoša) je vladao Zetom do punoljetstva svoga sina Jovana Prvoga Crnojevića koga je, navodno, otrovao Vukan (Vukašin) Mrnjavčević. Taj Jovan³ se, po njemu, oženio Marijom, ćerkom Jovana Kastriote, koja mu je rodila sina Stefana Crnojevića. A Stefan Crnojević⁴ je 1421. zavladao Zetom i Crnom Gorom, a oženio se Vojislavom⁵, ćerkom Đerđa Kastriota, zvanoga Skenderbeg, i s njim 24 godine vojevao protiv Turaka u 63 bitke. Poslije Stefana Crnojevića, vojvode i hercega, zavladao je njegov sin Ivan Crnojević, s bratom Đurđem (Đurđem – a kod Njegoša Urošem), koji je na polju Čemovskome 1450. izgubio bitku od turskoga cara Mehmeda Silnoga (Osvajača). U toj bici je poginuo Ivanov brat. Inače, po radonačelniku crnogorske historiografije, on je bio oženjen Vojislavom, ćerkom Luke (Leke) Dukadina. Ona mu je rodila sina Stefana i ćerku Anđeliju, udatu za srpskoga despota Stefana Slijepoga (Brankovića). Herceg (vojvoda) Ivan Crnojević oženio se Marijom, ćerkom bana bosanskoga Stefana, u čemu se s Vasilijem ne slažu kasniji pisci patriotske škole⁶. Pisac prve istorije pripominje kako je taj Stefan vodio rat protiv svoga zeta Ivana Crnojevića, kome se nije mogao suprotstaviti. Tada je Ivan uzeo ispod Stefanove vlasti Risan, Dračevicu, Konavle, Trebinje i Popovo, nakon čega su se pomirili.

³ Vasilije Petrović, *Istorija o Crnoj Gori*, Titograd 1985, str. 51.

⁴ Isto, str. 65.

⁵ Isto.

⁶ Isto, str. 65-67.

Vladika Vasilije veli da je Ivan Crnojević imao samo dva sina, dok savremena istoriografija navodi tri: Đorđa (Đurđa), Stevana i Stanišu i ćerku Anu, udatu za vlaškoga gospodara Radul-bega.

Stariji sin Ivana Crnojevića, Đorđe (Đurđe), oženio se, piše vladika Vasilije, ćerkom mletačkoga dužda Muciniga (Močeniga). Mlađega sina Stanišu gospodar Zete/Crne Gore dao je kao taoca otomanskome caru Mehmedu II radi očuvanja mira, ali ga je kako pisac kaže, „vjerolomnik Mehmed mlada poturčio i nazvao drugim Sekenderbegom.“

Prvi pisac *Istorije Crne Gore* ističe da je Ivan Crnojević, videći kako se širi Otomansko carstvo, prenio svoj dvor iz Zete u Crnu Goru, na polje Cetinje, i sagradio „predivnu mitropolitovu rezidenciju“. U to vrijeme, piše Vasilije, Ivan je u Veneciji podigao pravoslavnu crkvu posvećenu Sv. Đorđu od Kapadonije. Vasilije konstatuje da je Ivan Crnojević i dvor sagradio u Veneciji, a da je umro u svome dvorcu na Cetinju (1490).

Poslije Ivana Crnom Gorom je zavladao sin mu Đorđe (Đurđe) „koji umire bez dece“, što je netačno jer njegov testament svjedoči da je imao dva sina i tri kćeri. I za druge neke podatke Vasilija su demantovali kasniji istoriopisci ili kritička istoriografija. Kao, recimo, da je poslije Đurđa Crnojevića vladao njegov brat od strica Stefan, sin onoga Đorđa (Đurđa) koji je poginuo u pomenutoj bici na Ćemovskome polju (1450).

Taj Stefan je, po Vasiliju, imao Sina Jovana, koji je, navodno, Crnom Gorom vladao do 1516. godine. Zatim je postao mletački plemić a supruga mu je bila Katarina Orija. Imali su sina Đorđa (koji je takođe bio mletački plemić), a on Konstantina, Solomona i Iliju. Zatim Vasilije prati Konstantina, čije se potomstvo proteže do 1621.

Ono što je još važno istaći jeste da Vasilije kaže da od 1516. poslije hercega Crnojevića Crnom Gorom vladaju mitropoliti, koji su u borbi s Turcima često pomagali Veneciji odnosno Mletačkoj republici.

Sljedeća istorija iz kruga Petrovića jeste *Kratka istorija Crne Gore* Petra I Petrovića Njegoša (1835) objavljena u *Grlici*. Iako u njoj nema suštinske razlike u odnosu na Vasilijevu istoriju, ima i nekih novih detalja, kao, recimo, da je Stefan Crnojević imao tri sina⁷: Ivana, Božidara i Arvanita, nazvanoga Arvanit Hrabri, što je kasnije usvojio knjaz Nikola.

U njoj se pominju ali ne navode Ivanove povelje, a sama vladavina toga crnogorskog gospodara data je detaljnije i u njoj se prvi put pominje *Crnojevića štamparija*, dok, što je interesantno, ne pominje Staniša, sin Ivanov.

Simo Milutinović je, po sopstvenome priznanju, svoju *Istoriju Crne Gore* napravio po kazivanju Petra I. U njoj su u prilogu tekstu date Ivanove gramate i epska pjesma o Ivanbegu Crnojeviću i njegovim sinovima, koju je Njegoš uvrstio u svoju antologiju „Ogledalo srpsko“, kojoj je stvarni naslov, po Vuku, bio „Ogledalo gorsko“.

Nakon boravka Jakova Nikolajevića Ozerekovskog u Crnoj Gori 1837. godine ruski carski izaslanik je, po tekstu akademika Branka Pavićevića⁸, odnio za Petrograd i jednu istoriju Crne Gore, koju su po naređenju Petra II Petrovića Njegoša njegovi saradnici specijalno pripremili za imperatora Nikolaja I, na 92 stranice, kaligrafski ispisanu, pod naslovom *Statistički opis*

⁷ Povjesnica crnogorska: odabrane istorije Crne Gore do kraja XIX vijeka / priredio Marijan Mašo Miljić, Podgorica 1997. – u knjizi je i *Kratka istorija Crne Gore* Petra I, str. 42-64.

⁸ Branko Pavićević, *Istorija crnogorskog naroda*: pripremljene 1837. za Nikolaja I, Istorijski zapisi, god. LXV, Podgorica 1992, br. 1-4, str. 7-11.

Crne Gore s kratkim načertanijem Istorije crnogorskog naroda.

Ona predstavlja kompilaciju istorija Petra I i S. Milutinovića, ali ima i novina. Dio od najstarijih vremena do 1711. predstavlja, u stvari, ruski prevod Istorije Petra I, tako da o Crnojevićima suštinski ne donosi ništa novo.

Crnojevići su bili literarna inspiracija Njegošu u *Gorskom vijencu* i Nikoli I u *Balkanskoj carici* i *Knjazu Arvanitu*. Oni nijesu kao književnici bili dužni da se drže istorije.

Obojici Ivan Crnojević je, u antičkom duhu, vođa naroda, državnik i mudrac koga su istorijske okolnosti stavile na velike muke i iskušenja: kako spasti zemlju i narod, sačuvati slobodu.

Kola kao glas naroda u „Gorskome vijencu“ slave Ivana kao oca nacije, vladara i vojskovođu, dok Stanišu osuđuju kao otpadnika, izdajnika, vlastoljubivoga i vjerolamnoga nesrećnika koji vodi tuđu vojsku na svoju otadžbinu. Začudo, Njegoš ne pominje Đurđa Crnojevića, iako je, preko štamparije, Crna Gora „dodirnula nebo“.

U *Balkanskoj carici* knjaz Nikola je oživio jedno doba, ambijent i likove. Radnja drame se dešava na Žabljaku, a ne na Cetinju. Niko nema razumijevanje za poislamljenoga Stanišu i izdajnika otadžbine, koji juriša na Crnu Goru kao Edipov sin na Tebu. Pandan Staniši su Đurđe i Danica – Stankova vjerenica, koja se uzvisila do heroine, crnogorske Antigone.

Posebno je zanimljiv odnos knjaza/kralja Nikole prema dinastiji Crnojević. On se oslanjao na Crnojevića nasljeđe u mjeri koliko je to bilo potrebno njegovim političkim i ideološkim potrebama i ciljevima, a ne kao povratak crnogorskim državnim i kulturnim korijenima, prenoseći u tom nastojanju, po nekom haloefektu, svoje velike i kobne zablude, projektujući svoje vrijeme i vladajuće potrebe u epohu Crnojevića, namećući svoju sliku o njima.

Pred smrt, u egzilu, kod kralja Nikole došlo je do otrežnjenja od opijenosti „srpstvom“ koje mu je kanibalski proždrla i zemlju i narod, i dinastiju i vojsku, crkvu i jezik – i na kraju njega samoga.

On je kroz *Balkansku caricu*⁹ i *Knjaza Arvanita*¹⁰ nametnuo Crnojevićima nekakvo „srpstvo“ svoga doba i svoje, kao i neki vid patriotskog, neosviještenog „crnogorstva“, koje niti je bilo svojstveno njima ni njihovom vremenu. Ali u vremenima crnogorske opijenosti srpstvom i to je bilo veliko pregnuće i put ka otrežnjenju i kralja Nikole i njegovih Crnogoraca, koje je i on sam indoktrinirao svojim zabludama i političkim ciljevima.

U narodnom predanju je ostalo kako su, navodno, Petrovići – naročito knjaz/kralj Nikola, uništavali i uništili brojne tragove prošlosti koji su svjedočili o Crnojevićima i njihovoj istorijskoj veličini i kao takvi mogli da umanje istorijsku veličinu i slavu vladalačkoga doma Petrovića, za što u dokumentima nema nika-kve potvrde, već se radi o narodnome ogovaranju i mašti koja u predanju ispreda anegdote, u kojima zna da bude sačuvano i racionalno jezgro, kao ključ za odgonetanje onoga što je u sferi iracionalnog.

Ipak, na kraju, da konstatujemo odnos Petrovića prema Crnojevićima je, iako složen, vrlo pozitivan i afirmativan. Oni su, u odnosu na vrijeme prije njih, ipak čuvali i sačuvali njihovo istorijsko-kulturno nasljeđe, shvatajući da su oni izvorna crnogorska dinastija, da i pored nametanoga nasljeđa Nemanjića, oni u svemu mogu biti paradigma, važna karika u višestoljetnoj povjesnici Crne Gore.

⁹ Nikola I Petrović Njegoš, *Drame i dramski fragmenti*/ priredio Ratko Đurović, Cetinje-Titograd 1990, str. 7-222.

¹⁰ Isto, str. 223-290.

U doba knjaza Nikole upriličena je jubilarna proslava na Cetinju, kojoj je dat veliki publicitet a objavljena je i *Spomenica* s obilježavanja četiristogodišnjice Obodske štamparije.

Ipak, „Balkanska carica“ bila je kruna odnosa Petrovića prema dinastiji Crnojević, početak dijaloga sa sopstvenom prošlošću, povratak svojoj istoriji i kulturi, početak otrežnjenja koje je, uz brojna iskušenja, dovelo do crnogorske obnove, nacionalne i državne – u istom pravcu i smjeru kuda su bili krenuli i Ivan i Đurđe Crnojević.